

Tamás Menyhért *alkonyútja*

Tamás Menyhért: *alkonyút*

z alkonyat, akár-
csak bármelyik nap-
szak vagy évszak, nem

ÉGHAJLAT KÖNYVKIADÓ,
2010

idéz egy jóslást: „azért
jól / lesz vigyáznod a ki-
lencven- / kettedik esz-

csupán a költők, a művészek számára válhat ihlető élménnyé, hiszen minden emberben megvan az a képesség, hogy átélje a szépséget, a fenségességet vagy a félelmet, a rettenetet, s az is, hogy a létezésről, s egyúttal önnön létéről gondolkozzon. A napok, az évszakok körforgása elsősorban ismétlődésként mutatkozik meg az emberek számára: ami elmúlik, megszűnik, az idővel vissza fog térni: ismét reggel lesz, ismét tavaszodni fog. Ám az ember nem csak mechanikus időélmény birtokosa, hiszen eszmélésétől kezdve tapasztalnia kell, hogy bár a földi természet az ő számára időtlenül öröknek mutatkozik, maguk a konkrét létezők, beleértve még a tárgyakat is, időhatárok közé vannak bezárva. Nem mindegy azonban, hogy egy embert milyen életkorban, milyen élethelyzetben s milyen természeti körülmények között ragad meg például a minden nap bekövetkező alkonyat. Szép, derűs természeti körülményeket s kiegyensúlyozott létállapotot feltételezve nyilvánvaló például, hogy egy fiatal sokkal kevésbé fog a személyes elmúlás megérinteni, mint egy idősebb embert.

Tamás Menyhért már az utóbbiak közé tartozik. Új verseskötényével, amelynek a címe *alkonyút*, nemcsak olvasóit, hanem saját magát is meglepte hetvenedik születésnapja alkalmából. A kötet egyetlen ciklus, éppen hetven darab azonos jellegű, egyaránt kilencsoros, csak számokkal jelölt versből áll, s ezeket tízes csoportokra Orosz János színes képei tagolják, majd Görömbei András méltatása zárja le a könyvet. Szívesen olvasnám tíz év múlva e ciklus kiegészítését egy újabb verscsoporttal, s azután még több is jöhetne. Miért is ne, hiszen az egyik vers

tendődre”.

Folyóiratokban már a kötet megjelenése előtt olvasni lehetett a nagyciklus egyes tízes részleteit, s már akkor sejlett, hogy Tamás Menyhért egyik főművét alkotta meg, az *alkonyút* a pálya delelőjét tanúsítja. A szűkszavú költőből, aki legszívesebben egysoros verseket írta, kiáramlott ez a hetvenszer kilenc sor, s már pusztán a cím és a szerkezet is magától értetődővé teszi a számvetésjellegét. Életszámvetés ez, de korántsem a végső, sietek ezt is leszögezni, mert nem lezárni kíván valamit a költő, hanem lemérni a megtett utat, s folytatni azt. Az idő, az életidő tehát nem befejeződik, bár az elme számot vet ezzel is, hanem folytatódik. Az *alkonyút* elsősorban őszi tájon vezet tovább, s a tél tudása mellett ott munkál a remény is. Nyilván ez is magyarázza, hogy olvasva, újraolvasva ezeket a verseket bennem nagyon hamar felsejlett egy régi s nem is magyar költemény, amelyet talán húszévesen olvastam, s lám, egy életre megjegyeztem. Victor Hugo alkotásáról van szó. *A vetés évszaka. Este* – ez a címe Nemes Nagy Ágnes fordításában. (Rába György magyarításában az estét alkonyaknak nevezte, ám mindegyiküknél megjelenik az első verssorban a címmel rokon értelmű másik szó.) Körülbelül hatvanéves lehetett a költő, amikor ezt az életképet írta az idős magvetőről, aki „Lép, lép a tág síkon keresztül, / nagy, széles ívben szór magot, / keze nyílik, majd újrarendül – / titkos tanú, én hallgatok, / amíg az est, fátylát kibontva, / a felmorajló árnyon át / beleírja a csillagokba / a magvető mozdulatát.” A magve-

tőt „a bizonyosság átítatja, hogy hasznosan fut az idő”, a „titkos tanú” pedig egyetért ezzel, számára a magvető ugyanúgy alkotó, értelmesen létező ember, mint a költő. Alighanem ez a gondolat ragadhatta meg a nagyszüleit sorra elvesztő fiatalembert, aki voltam, de mennyire másként is szól ez a mű egy idős emberhez. Az az életbizalom, amely Hugo művét áthatja, s amelyhez számára a természet is, „a nagyapáság művésze” is biztos fogódzót jelentenek, azt a fajta XIX. századi világgépet sugározza, amely szerint az ember győzni született. Tudjuk mindannyian, hogy ez a szemlélet ebben a régi évszázadban sem volt magától értetődő. Gondoljunk csak a francia költővel egyidős Vörösmarty Mihály kései lírájára, Madách Imre drámai költeményére vagy Arany János őszikéire. Nálunk bizony a tragikumot kifejező, azt elégiássá szelídítő lírának erős a hagyománya. Úgy gondolom, hogy Tamás Menyhért *alkonyútja* a világirodalom és a magyar líra hagyománykincséhez egyaránt kötődve, s már nem is XX., hanem XXI. századi módon keresi és találja meg a költői választ.

Egy életút felmérése szükségszerűen több időszletet, idősíkot rendel egymás mellé, szembesülnek egymással és a számvetés léthelyzetével a megélt helyzetek, cselekedetek, gondolatok. A modern időszembesítő költemény fogalmát elsősorban József Attila költészete kapcsán dolgozta ki Németh G. Béla, s így abban a tragikumnak, a lét elrontottságának, a folytathatatlanságnak, a befejezetségnek meghatározó szerepe van. Az időszembesítés azonban nem csak ide vezethet, s szerencsére többnyire nem is ez következik be. Nagyszerű példa erre Tamás Menyhért számvetése. Valószínűleg nem lennék pontos, ha derűs szemléletűnek nevezném könyvét, mert maga az életút, annak itt érintett mozzanatai nem nevezhetők derűvel átítatottnak, mégis a mű egészéből életbizalom árad. Legközvetlenebbül átérezhetően a 14. versből: „Intelmek legszebbike: „ne / szégyellj szeretni”, ne szé- / gyellj, adom tovább az al- / konyi derengésnek.” Tanítás, amely életmagartatássá válik,

s egyúttal ajánlat is mindannyiunk számára. A szeretet hatja át e ciklusban az anya, az apa, a testvér, a társ, az unoka felvillanó alakját.

Az életszámvetés még egy összefüggő lírai ciklusban sem jelent feltétlenül életrajzi szemléletet. Bár az 1-től 70-ig sorszámozott versek formálisan az életrajz időrendjének követését is sugallhatnák, nem erről van szó. A versciklus lírai alánya, beszélője elsősorban nem eseményeket idéz fel, nem azokkal kíván szembesülni, hanem az életsorssal. Önmagát szeretné még pontosabban ismerni. Célja az, „hogy magam magamra lássak”. A ciklusnak elgondolkoztató keretet ad az első és az utolsó darab alig rejtett, szellemes egymásra utalása. A verssorozat így kezdődik: „Mint aki alkonyhoz alkonyi / szolgálatra szegődött, fölfelé- / léptem is lefelé időzik, bejárva / a Nap színlelt halálát.” Ebben a szimbolikus képben az a fizikai tény is benne rejlik, hogy naplementekor minél magasabbra hágunk egy hegyoldalon, annál tovább láthatjuk az egyre lejjebb hanyató napkorongot. S bizony hetvenedik évéhez közeledve az ember életrajzilag is „lefelé időzik”, „a Nap színlelt halála” egy nappal végérvényesen megrövidíti a mi életidőnket. A fiatalokkal ugyanezt teszi, ám akkor ez még alig érzékelhető. A ciklus legvégére érve a haláltudat viszont így oldódik fel: „még- / egyszer megvetem a lá- / bam, s ahogy kezdetem- / ben: lefelé is felfelé lépek!” A célkitűzés tehát megvalósult: a számvetést végzőnek sikerült önmagára látnia, s amit látott, az folytatásra érdemesnek bizonyult. Akkor is, ha nem tudható, mennyi még a számára rendelt idő. Az elképzelt halál pedig játékoságában is komoly paradoxonnal így oldható fel: hozzá „éppoly közel vagy, mint / születésedkor voltál!” (19).

Az időszembesítés múlt-jelen-jövő hármasságában zajlik, s természetes, hogy a múlt sok rétege villanhat fel. E ciklus centrumában – az önmegismerés vágya miatt is – a jelen található, ám az idősíkok hármasságának szerkezetében egyértelmű az elmozdulás. Eleinte a múlt-jelen kapcsolatrendszer a hangsúlyosabb, s a jövő inkább

csak a haláltudattal mutatkozik meg. Tovább haladva a múlt fokozatosan veszít jelentőségéből, a jövő pedig egyre tagoltabbá válik: a haláltudat motívuma mellett megformálódik az a jövőkép is, amelyet a záró sorok summáznak, amelyik tehát az értelmes, a cselekvést lehetővé tevő, jövőtudatos életet ígéri. Néhány megfogalmazást idézve: „mint akinek ezer, / s ezer útja van, végzem / a dolgomat tovább!” (48), „adó- / mányodat, Uram, / megszolgálva adom vissza!” (60), „nem állhatok / meg, mióta nem csak a ma- / gam gyötrelmét hordom, / osztott énekben élek!” (68).

Ha már *alkonyút* a kötet címe, foglalkozathat bennünket, hogy miféle verstáják és természeti időpontok jelennek meg az egyes versekben. Statisztikailag talán a sokféleség a szembeötlő, hiszen az alkony, az este, a derengés, a homály, az éjszaka ugyanúgy feltűnik, mint a reggel, a nappal, a fény; az ős, a tél ugyanúgy, miként a tavasz, egyedül talán a nyár marad háttérben, pedig a születésnap éppen júliusi, s az ötvenedikre emlékező vers szerint: „egész végig fázom a várost!” (11). A versidő és verstáj azonban néhány konkrétan tekinthető adattól, eseménytől eltekintve mindig általános, pontosabban kifejezve: szimbolikus. Miként Dante hőse jutott „egy nagy sötétlő erdőbe”, úgy járja az alkonyutat is a kései utód, s hasonlóképpen találja meg azt az igaz utat, amely számára nem változást jelent, hanem töretlen folytatást. Mindebből következik, hogy az alkonyút fogalmának mindkét tagja konkrét és elvont jelentésében is nyomatékos. Az alkony egyszerre napszak, évszak és életidő, az út pedig a személy létezésére ugyanúgy utal, mint határozott feladatvállalására, küldetésstudatára. Ezt „hét-szín-hét- / század termő éneke, megtartó / esősírása” (7) közvetíti a mai alkotóművészen, s erősítheti mindannyiunkban, s ez hívja elő ars poetica-szerűen: „ahány betemetett kútja van, / mindjét forrásommá ásom!” (69).

Az ilyenfajta felkiáltások, verszárlatok gyakoriak. A hetven vers mindegyike egyetlen összetett mondat. Majdnem a felük, 33 végződik felkiáltással. Jelentése van annak is,

hogy ez a jelleg az utolsó harmadban, a jövőkép felerősödésekor sűrűsödik: az utolsó 24 vers közül 17 zárul így. A másik gyakori verszárás a befejezetlenségre, a folyamatoságra utaló három pont: 21 vers végződik ezzel az írásjellel. (14 vers ponttal, 2 pedig kérdőjellel zárul.) Az egyes sorok egyébként 5–10, köztük a leggyakoribbak 7–8 szótagosak. Ami a leginkább feltűnő, az idézetekből is láthatóan, az a sorok tagolása, szavak sorvégi elválasztása. Ez meglehetősen általános, s mivel a kilencedik sor kényszerűen lezárul, megállapítható, hogy az erre alkalmas soroknak közel a fele ide tartozik. Nálunk a neoavantgárd kezdte elterjeszteni ezt a költői eszközt. Kérdés: mi lehet itt a funkciója? Formálisan azt is sejthetjük, hogy így váltak a sorok közel egyenlő terjedelművé. Ennek azonban nincs ritmikai oka, hiszen a szöveg lényegében a Tamás Menyhértnél gyakori prózaverser lehető legsűrítettebb változata. A terjedelmi arányosság inkább csak a sor írásképeinek hosszára vonatkozhat, s ez indoklásul kevés volna. A klasszikus enjamement a mondat logikai-nyelvtani egységét törte meg valamennyire. A szóegység megszakítása elsőként a hagyományos versképet teszi kérdésessé, azt sugallva, hogy a sor nem igazán egysége a versnek. Másodsor pedig meg-megszakítja a versszöveg megsokkott folyamatosságát. Még ha az olvasó vilámgyorsan át is ugrik a következő sorra, akkor is érez valami törést. Kérdéses, hogy előadva mi érzékeltethető ezekből a törésekből, hiszen ily módon szótagolva szétesne, szinte befogadhatatlan lenne a szöveg. Vers-egész és töredékesség kifejezheti az életszámvetés teljességre törekvését és e cél elérhetetlenségét egyrészt, másrészt pedig az életút ideáját és az azt korlátozó társadalmi környezetet.

„Választhatok: ugyanazt / választom, ugyanazt a / bolydult utat, amelyiken / elindultam” (28) – dönti el a költő a számára leglényesebb kérdést: az önazonosságát. A megélt életről ugyan csak gondolatjáték vázolhat fel egy másfajta utat: mi lett volna, ha...? A számvetés helyzetében mégis elképzelhető a kijelentés: ezt vagy azt másként cselekedtem volna. S ál-

lítható az is, hogy csalódásaim, a világ gonosz-sága miatt most már másként fogok élni. Tamás Menyhért azonban „e haza-hely medence” szülötteként (2) a szeretet parancsát követve azt a célt tűzi ki maga elé, hogy növekedjen „a szívek tízparancsolatáig” (5). S akkor elkövetkezhet olyan varázslatos pillanat is,

mint az 58. versé: „Ha már virágot nem / *hajthatok*, virágot érin- / tek, az is a kincsem, ha / már kiszáradtam a sar- / jadásból, fűcsokrot é- / rintek, az is a kincsem, / és ha már végembe nő- / vök, hidegét érintem, / az is a kincsem!”

VASY GÉZA

VASY GÉZA (1942) irodalomtörténész, AZ ELTE Modern Irodalomtörténeti Tanszékének volt docense. Az Írószövetség korábbi elnöke Az 1945 utáni magyar irodalommal foglalkozik, különös tekintettel Illyés Gyula, Kormos István, Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, valamint saját nemzedéktársai munkásságára. Legutóbbi kötete: „*Haza a magasban.*” *Illyés Gyuláról* (2010).

„Naprakész” nemzeti

Jánosi Zoltán: *Barbárok hangszerén.*

Társadalom és antropológia a XX. századi irodalmunk életműveiben

filozófiai antropológia premisszája az ember kultúrára utaltsá-

ga. Fajunk az általa teremtett szimbolikus értelemvilág nélkül életképtelen. Az ember kultúrája két pilléren nyugszik: a hagyomány és az örökös átalakulásén. Talán a legfontosabb ismertetőjele éppen a megalkotottsága. Nem tetszőleges és nem merev. A múltban gyökerezik, és nyitott a jövő felé. Örökség és lehetőség. Egyszerre kell élnie tradíciójával, és készen állnia az interkulturális párbeszédre. Folyamatjellegű, saját karakterjelei vannak, s részben önelvű. Beleszületünk és munkálkodásunkkal formáljuk. Hat ránk, és hatással vagyunk rá. Történetiségünk záloga. Közösséghez kapcsol, hazát ad, és lehetővé teszi az egyéniség szabad önkiteljesedését. Ám sérülékeny és manipulálható. Torzulhat, egyoldalúvá válhat. Ahogy a magyar művelődéssel történt az elmúlt 60–70 évben.

Jánosi Zoltán esszé- és kritikakötetének kulcsszavaiként a társadalmat és az antropológiát tünteti fel. Ennek jegyében irodalmi elem-

HOLNAP KIADÓ,
2010

zéseiben együtt látja az egyedit és az általánost, az időhöz, a történelemhez

kötöttet és az elvonatkoztatható egyetemet. Annak a kiegyensúlyozott, harmonikus kultúraszemléletnek a képviselője, amelyet pillanatnyilag háttérbe szorítottak a tudományos érvényesülés és a szépirodalom területén. Munkáiban éppen ezért Jánosi Zoltán szinte paradigmaváltásként is felfogható, új szemléleti horizontok felé kilátást nyitó állításokat fogalmaz meg – szemben a szövegtudomány (s a mögé bújó ideologikus vagy csak egyszerűen zsigeri nemzetellenesség) türelmetlen és bezárkózó tekintélyelvűségével. Módszere a maga tiszta logikai szerkezetében jól leírható. Elemzéseiben tekintettel van a történelmi szituációnak, illetve a társadalmi helyzetnek az irodalomra kifejtett hatásaira, s e sajátosságokat antropológiai távlatba állítja. A szerző már korábbi műveiben – elsősorban Nagy László költészetnek vizsgálatában – kifejtette a remitológizációs poétikai struktúrát megvalósító művek jellegzetes vonásait. A talán kissé ijesztő terminológia mögött a mítosz és a folklór

képleteivel egybeszótt valóság- és történelem-értelmezés áll. Magától értetődően illeszkedik ehhez a gondolati irányhoz a hazai irodalom-elmélet és recepció egyik markáns vonulata: a bartóki modell. A *Barbárok hangszerén* szerzőjének szemei előtt párhuzamos utak futnak literatúránk múltjába. A történelmi helyzet adottságai mellett a magyar irodalom „mitopoétikus tudata” is strukturálja a múlt század kiválasztott alkotóinak tevékenységét. Az archaikus tradíció ötvözve a kor tudat- és szemléletformáló behatásaival hozza létre a bartóki modellt, az egyetemes igényű folklórintegráció művészi darabjait. A régiség kollektívumfelfogása az egyetemes emberit hordozza. A modernség jelenéből a nemzeti, illetve a népi kultúra által hozzáférhető. „A bartókiság lényegét általában a létértelmező művészi egyetemesség és a folklórból, az archaikus hagyományból kiemelt motívumok és világképelemek szintézisében szokás meghatározni” – írja Jánosi Zoltán. Nem más tehát, mint „törvénykeresés, az egyetemes lét átfogási igénye, és az erre a célra fölemelt, modellszerépű archaikusság”. A fogalom irodalmi modellként való használata ugyan közvetlenül a Bartók-életmű példázatahoz köthető, ám az irodalomtörténész felhívja a figyelmet arra, hogy csaknem négyszáz éves, a népi tudatot és formakincset integráló művészeti hagyomány folytatása is a XX. században jellegzetes formáitól – Tamási Áron, József Attila, Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Nagy László, Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor – újabb fejleményeiben a legkülönbözőbb műfaji és formai variánsokká alakulásáig bezáróan. Külön említést igényel a kötetcímadáskor is segítségül hívott Szilágyi Domokos-tanulmány, melyben a tragikus sorsú költő életművében a bartóki modell új távlatainak a megtalálása, a népi kultúrából és az „antropológiai nyelvhagyatékából” eredő kódok folyamatos átértelmeződése válik relevánssá. Míg a *Bartók Amerikában* című költeménye még a bartóki modell egyik legigényesebb darabjának számít, addig később a magány, a hiába-valóság, a determináció kényszerítő ereje már a folklórkomponensek létfilozófiai irányba történő átállítását eredményezi. A modell „fonákját” vagy „negatívját” létrehozva ekképpen, ám

hangsúlyozva a minősítésben a tökéletes elszakadás képtelenségét.

Míg a bartókiság a saját tradíció alkotó folytatásának a példája, addig a magyar kultúra egyoldalú mintakövetésének kritikája az idegenséggel való szembesülés, a dialóguskényszer felismert igazságának a következménye Jánosi Zoltán írásaiban. Már a népi írók munkálkodásának és a harmadik világ kulturális jellegzetességeinek összevetésében hasonlóságokat fedez fel: analóg témákat, ismerős megközelítésmódokat, alkotói módszereket, egyezéseket az alkotó ember szociális, művelődésbeli karakterében. A két háború között a népi írók felismerték hazájuk „belső gyarmati helyzetét”, a magyar vidék szociális periferiáját, azonos értelmezői viszonylatba állíthatóan a gyarmati sorból kiszabaduló, posztkoloniális társadalmak miliőjével. „Mindez pedig – állapítja meg az irodalomtörténész – élesen szemben áll azzal a több évszázados, egyszerre hagyományos és sztereotip gondolkodói hagyománnyal, amely a magyar kultúrát és benne az irodalmat is folyamatosan a »művelt nyugat« szellemi állapotába, eredményihez vagy útmutatásaihoz mérte.” Ez az új kulturális horizont, ez a „teljesebb világ” a népi kultúra, a népi hiedelem- és képzeletvilág irodalmi szintre emelésében, szociográfiai alaposságban, illetve a társadalmi vád megfogalmazásában öltött alakot.

Illyés Gyula finnugor közösségi tudatában nemcsak a magyarság időbeli-térbeli „meghosszabbítását” veszi észre az esszéíró, hanem a kizárólagos nyugati modell szükségét, a Kelet felé tájékozódás inspirációját is. Sütő András Tamási Áronról írt szövegeiben arra figyel fel, hogy az erdélyi irodalom e két nagyságának „emberi helyzete [...] szinte azoknak a gyarmatosított bennszülöttekével azonos, akik a történelem folyamán saját szülőföldjükön kerültek mind elnyomottabb, kiszorítottabb társadalmi és kulturális állapotba”. Sütő Tamási-képét szerinte egyenesen az Asturia–Arguedas–Amado–Neruda–Márquez–Ajtmatov nevével fémjelvezhető stílus alapjegyei határozzák meg. Nagy László mintáján emeli ki a költészet nem

nyugati típusú – hanem a világ más részeivel társítható – válfaját, amely – a hazai értelmezői miliőben meglehetősen meglepetést keltő ítélettel – a posztmodern gondolkodás és történelemszemlélet kialakulásához kapcsolja a hazai posztmodern kánonokban zsákutcában veszteglő, anakronisztikus alkotóként láttatott költőt. Jauss nyomán járva Jánosi Zoltán azzal érvel, hogy az egyetlen szemléleti hely, az essenciális pont, a teleologikus kánon elvetése, a nyugattól elkülönülő világfókusz és szellemi identitás, azaz az irodalmi posztmodern szemléleti alapjai Dél-Amerika kontinentális peremhelyzetéből eredeztethetők. A példák sora Lázár Ervin prózájának felmutatásával folytatódik – Pompor Zoltán monográfiája apropóján. Érdemes idézni a kritikus idevágó megállapítását: „...az egyetemes kultúra a világ számos pontján Lázár Ervinhez hasonlóan, alkotó módon aknázza ki továbbra is a mese, az archaikus kultúra és a második évezred végi, a késő modern tradíciók és a posztmodern lét találkozásában rejlő írói lehetőségeket”. A nemrég elhunyt író elbeszélői világát alapvetően ellentétesnek látja azzal a „pszeudo-nyugati eredetű klisérendszerrel” szemben, amely „a prózai megújulás ürügyén igen gyakran szűk medrekbe akarta terelni az új magyar prózát”. A magyar irodalmi posztmodernitás problémáját emeli ki Ardamica Zorán *Perspektívaváltás a szlovákiai magyar irodalomban* című recenziójában is. A kritika súlya miatt most is elengedhetetlen a pontos citátum, amely hazai recepcióesztétikánk agyaglábakon állását vélelmezi: „...a Magyarországon kialakult állapot [...], amely egy-egy irodalomról gondolkodó vagy azt alkotó elme korszerűségét és autentikusságát olykor csupán ehhez a »honosított« posztmodernhez való viszonyában mérte meg, egy olyan szellemi atmoszférát teremtve, amelyben sok kezdő kritikus vagy író a posztmodernitás e sajátos magyar útjának sürgős elfogadásával tolkodott önmaga gondolatai elé”. De azt is észre veszi – régi idők mesterét, Horváth Jánost követve – Jánosi Zoltán, hogy az irodalmi áramlatok eluralkodása nem a társadalom fölött lebegő

fejlemény, hanem nagyon is hatalmi kérdés. A Csoóri Sándor esszéiről érkező kritikából kiderül, hogy a poétikai jelenségek változása mögötti lelki-szellemi deformációkat korszakos művelődési deficitként értékeli az író: „...a szétdarabolás és az egymással szembefordítás külső, manipulatív mechanizmusának nem tudván ellenállni, gyakorlatilag önmagát számolta föl a – még a diktatúra atmoszférájában is működni képes – kulturális érdekvédelem, önvédelem és a közös alapértékek mentén fölépített kohéziós szellemi fókusz. S ez az önfeladás különösen és fájdalmasan jellemző az irodalomra és az irodalmi életre.”

Érdemes megemlíteni, hogy Jánosinál a visszatérően használt „világirodalom-világirodalmi” kifejezések olyan pozitív tartalmú értékmérők, melyek az antropológiai közösré utalnak: valamiképpen az irodalmiság egységes emberi mentális bázisára mutatnak. Ebben az értelmében még talán a leginkább elfogadható a terminológia, ugyanakkor fennmarad a kételyt a fogalom kategorizálhatatlansága, pontos definiálhatatlansága miatt, hiszen a „világirodalom” nevezetű absztrakciónak hiányoznak a szerkezeti és esztétikai alapjai. Értéktételében az irodalomtörténet használja a sokban hasonlatos idegen kulturális minták és modellek tekintélyét az érvelés alátámasztása és a minősítés elfogadtatása érdekében. Ez az eljárás a kulturális létmód természetéből, a dialóguskényszerből adódóan teljesen természetes egyrésztől, hangsúlyozva mindemellett, hogy a saját kulturális tradíció autoritása sem nélkülözhető elem. E két tényező folytonos egymásra hatásának figyelembevétele nélkül nem létezhet időt álló esztétikai értékelés, netalán kánon. Következésképpen napjainknak az egyoldalúan csak a külföldi megfeleltetést gyakorló kanonizációs törekvései szükségszerűen átmeneti jelenségek csupán. Arról most bővebben nem is szólva, hogy egy másik mai norma, a referencialitástól való elfordulás végső soron az írói egzisztenciát teszi lehetetlenné. Az intézményiség rombolása, a tekintélyelv tagadása esztétikaellenes. Az efféle „szabadság” erőszakolása értékelni nihi-

lizmushoz, az internet eltömegesedett, nivelláló pszeudokultúrájához visz el, ahol értelmezhetetlenné válik a szerzői tekintély úgy is, mint az utóbbi több száz év európai kultúrájának egyik fundamentuma.

Zárásképpen szólni kell még a könyv legérdekesebb stílusbeli sajátosságáról. Jánosi Zoltán kötetében két tudósi szemlélet kap teret. Esszényelve kettős: a szaktudományos elemzés dominanciája mellett megfér a reprezentációs célú vagy jellegű retorikus előadás is. Ez utóbbi mindenekelőtt a Krúdyról, Móriczról és József Attiláról írottakra vonatkoztatható észrevétel. Szaktudósi nyelve nyilvánvalóan más, mint a reprezentációs. E sajátosságban is megfigyelhető a társadalmiság lenyomata. Az irodalomértelmezés eltérő funkciói más-más beszédmódot és témakezelést igényelnek. Az ünnepi megszólalás, illetve a széles körű, „népszerű” társadalmi megjelenítés és képviselő alkalmazásával az irodalomtörténész nyelve a szép-irodalomhoz közelít. Álljon itt néhány példa: „Szindbád a menekülő emberiség”; „Szindbád a gödörből kiröppenő emberiség”; „maga az emberiség válik árvává a magyar pusztán”; „Móricz Zsigmond minden írása Magyarországot elfeledett, igazi arcát keresi”; „Ez az átültetett, kitelepített, körbeutaztatott, kétszer is »rematriált« halott Magyarország-szinonima holtában is. A magyarság reményeit és kudarcát hordta életében, viseli halálában. Sorsa pontosan az volt, amivé halála után Magyarország

is lett: térképpel letakart emlék [ti. József Attila]” – s még folytatható volna a sor. Gondolat-társításai, képi megjelenítései, retorikai művésége, nemes pátosza nem közelít a köznyelvi sztenderdhez, hanem igényességében messze a fölé emelkedik. Emelkedett esszényelven kommunikál. Ennyiben a mai viszonyok között – sajnos – régimódinak ható magas művelődés képviselője, az irodalom régi méltóságának, társadalmi súlyának őrzője. A szaknyelven beszélő szűk körű „beavatottakhoz” képest a nagyközönség számára retorikailag tekintélyessé formált értékek közvetítője. A kultúra társadalmi reprezentációjának ez is egy valós vetülete. Szakmai kérdésekben viszont rendkívül eleven, izgalmas problémák felvetője, a relevancia erejével ható igazságok, szellemi újdonságok képviselője. Ez nem Janus-arc! Inkább az irodalom mozgásterének leképzése. Reprezentációs feladataiban az igényeknek megfelelő, normakövető, szakmai tekintetben viszont a tekintélyelvvel szembeszegülő, innovatív. A két profil egy archoz tartozik. A tudományos autoritás hatalmi elve és a – valamilyen szinten természetesen mindig konvencionális – társadalmi elvárás vált el egymástól. Az irodalomtudomány hangadói nem kívánnak nemzeti feladatokat ellátni, míg a „hivatalos” társadalom legfőképpen ezt várja az irodalomtól. Jánosi Zoltán viszont bármelyik irányból is nézve „naprakész” nemzeti.

PAPP ENDRE

PAPP ENDRE (1967) irodalomkritikus. A *Hitel* felelős szerkesztője.

Szicíliai menyecske a Kárpátok alatt

Margittai Gábor: *Trianoni menyecske*

„Hát népét Hadúr is szerteszórja” – Ady sorát újabban többször idézik, de alighanem anélkül, hogy a citálók mélyebben és átéltebben belegendolnának a

SCOLAR KIADÓ,
2010

fejbe kólintó igazságba: milyen is hát a hétköznapi póztalan, ma-lomszerűen őrlő valóságában az a bizonyos szétszórás, mit is jelent, mi mindent is

hordoz a szerteszóratottság igazából, a felszíni szólamokon és a röpke-felszínes helyzetjelentéseken messze, messze túl?

A magyarság, röstelkedésünkben még egymás között sem igen merjük bevallani, már réges-régóta nem képes belakni a Kárpát-medencét. A történelmi országterület az ezeréves Szent István-i határok között már hosszú évszázadokon keresztül átadatott, átengedett a minden irányból a szállásterület belseje felé nyomuló (menekülő, vándorló, olcsó munkaerőként becsábuló) idegeneknek. Az ország határterületei délen-délkeleten, északon-északkeleten mindinkább zsugorodnak – így lesz például már jóval Trianon előtti magyar leírásokban is „tót (értsd: elsöprő többségben tótok lakta – D. L.) Felvidék” Magyarország legészakibb sávja –, Erdélyben és a Délvidéken egyaránt mindinkább kisebbedik, szűkül a magyarlakta (tömb)vidékek élénkpiros színe a néprajzi térképeken. És egyre több lesz a pirosban a sok-sok aprócska folt, ici-pici pötty, körülöelve más népek színével – szigetekként az őket körülfolyló végtelen idegen tengerben...

A címéli menyecske jelkép és példázat egyszerre: Szicíliában a haramiák által megerősített asszonytól férje – mint „becstelentől” – undorral fordul el, holott a szerencsétlen teremtés, tudjuk, áldozat csupán. Pontosan ez történt és történik a jelenlegi határokon kívül rekedt magyarsággal, ami az anyaországgal való viszony közelmúltbéli és jelen idejű lényegét illeti. Margittai Gábor új könyvének egyik alap gondolata: az elszakított nemzetrészekkel, ezeken belül is a szórványban élőkkel szemben azzal követjük el a legnagyobb bűnt, hogy – lemondunk róluk. Hogy növekvő szerteszóratottságukban sorsukra hagyjuk őket. Közönnyel, sokszor felháborító és undorító tájékoztatással – vagy éppen üres, felszínes búsongással, tartalmatlan, átgondolatlan, sehová sem vezető „trianonozással”.

A *Trianoni menyecske* Margittai 2006-ban megjelent, emlékezetes *Külső magyarok* című kötetének nemcsak folytatása – kiteljesítése is. Az alcím – Szórványlétünk a Kárpát-medencében – a végzetszerűnek tűnő pusztulás

alakváltozatainak számbavétele. Végtelennek tűnő sorban előttünk a színterek: Margittai jár a talán legszívósorítóbb vidéken, a tömegmészárlások által magyaroktól jóformán teljesen megtisztított Dél-Erdélyben, jár a sajtóságtól „jóléti asszimilációval” magyartalanított, jelenleg Burgenlandnak nevezett néhai Nyugat-Magyarországon, bebarangolja Gyimeset és a Délvidéket, de eljut a mai Dél-Szlovákiába, sőt szállásterületeken kívüli példázatok végett Bosznia-Hercegovinába és az Isonzó mellé is. Mert utóbbi két helyen is az és csakis az izgatja, ami mindenütt: mi lett, mi történik a valamikori magyar jelenléte nyomáival, emlékeinkkel, rekvizitumainkkal, diplomáinktól, épületeinkől emlékhelyeinkig és tovább – hiszen ott voltunk, ott jártunk vagy őseink jóvoltából oda települtünk. Az eredmény, egy-két üdítőn vigasztaló jelenség és nagyszerű emberpéldány kivételével, szinte mindenhol ugyanaz. A nemzetünkért érzett aggály, a felháborodás, a csak néha titkolni tudott – és indokolt – könnyes részvét pedig szintén mindenütt azonos... A *Trianoni menyecske* szerzője ugyanakkor nem fukarkodik az önvizsgálattal és az ebből következő kollektív önbírálattal sem. Ezt olykor túl erősnek, néha kissé túlhangsúlyozottnak érezhetjük; például az anyaországiak és az elszakítottak között szerinte akár egyféle „történelmi jellegű elidegenedési oknak” is nevezhető jelenség kifejtését, midőn a visszacsatolt területekre „odabentről” érkező ejtőernyősök (hivatalnokok, tisztviselők, rendfenntartók stb.) érzéketlen, primitív, tájékozatlan és sértő alapállása mint a „szicíliai menyecske”-alapjelenség egyik fő tünete kerül elének – holott egyrészt nem tudható és nagyon is vitatható, milyen arányban, milyen gyakorisággal fordultak elő ilyen és hasonló (tényleg lehangelő és felháborító) esetek, másrészt ebben a történelmi alaphelyzetben az emberi gyarlóság és az adott körülmények szorításában alighanem teljességgel elkerülhetetlen volt, hogy az efféle, valóban sajnálatos és kártékony afférok elő ne forduljanak. Ugyanakkor tény: mellbevágó ma is újra találkozni a Margittai által is rendkívüli jelentőségűnek ítélt Németh

László-i megállapítással, az 1935-ös, nevezetes *Magyarok Romániában* című írásból: „Erdélyt pedig nem adjuk, imádkozzák iskolás gyerekek minden reggel és délben a Magyar hiszekegy után. A valóságban mást sem tettünk Erdéllyel egy század óta, csak adtuk és adtuk és ma jobban adjuk, mint valaha.” Bűnös mulasztásaink, Bánffy Miklós *Erdélyi történetének* hőseitől és felmutatott tényeitől a románságot tömegével betelepítő uraink korlátolt rövidlátásáig és tovább valóban örökre számba veendő, számon tartandó, könyörtelen tények. Legalább annyira, mint az irgalmatlan történelmi ítélet: hogy kiirttatunk és elvéreztünk, tömeges pusztulásunk pedig tág teret nyitott más népek mohó előrenyomulásának. Margittai munkájának talán legnagyobb érdeme az a konok, filozofi aprólékossággal és vérbeli tollforgatót jellemző bulldogszívóssággal elvégzett feltárássorozat, melynek legvégső, egyetemleges jellemzője a figyelmeztetés. A szinte megszállottan felemelt mutatóujj: azért regisztrálok, azért veszem számba, szinte lajstromszerű felsorolásba a romlás már-már végzetes megannyi megnyilvánulását, hogy térjetekek már észre, ébredjetekek már föl, kocsmaasztaloknál Krasznahorka büszke várán búsongók és kormányhivatalokban látványos semmitmondással reprezentálók, megszállott, sznob és félművelt „Erdély-járók”, akiknek csak a köményes pálinka, a kalotaszegi varrottas és a madarasi Hargita panorámája az igazi, „politikai elit” és „szellemi élet” ilyen-olyan képviselői és érdeklődő „nagyközönység”, mindenki, akit illet – a huszonegyedik órában, a kipusztulás szakadékaának legszélén állunk vagy inkább tántorgunk. És Margittai figyelmeztető felkiáltása mögött ott a régtől felismert, többek által kifejtett, letaglózó tudat is: a sírt, hol nemzet süllyed el, olyanok veszik körül, kiknek szemében

nem gyászkönyv, hanem mohó, sóvár vágyakozás és várakozás ül, hogy a halott javaiból minél többet kaparinthassanak meg... Ezért felelős írástudónak egyedüli cselekvési lehetősége a figyelmező, fölemelt mutatóujj, a szívós munkával elvégzett feltárás, helyzet-felmutatás.

Kiútnak, ha kissé haloványan is, a szerző azokat a már-már emberfeletti, hősies egyéni és közösségi erőfeszítéseket és bizonyítottan hatékony teljesítményeket látja, amelyek révén megmenekülnek elhagyatott, elnéptelenedett Árpád-kori templomok és ártatlanul kiirtott nemzettestvéreink előtt tisztelgő emlékművek, múltunkat, valamikori jelenlétünket őrző-bizonyító, réges-régi udvarházak, kastélyok és temető, feliratok, szobrok, mindenféle rendű-rangú magyar relikviák. Szent örültjeink pedig, Istenünknek hála, nem remélt szép számban sorjáznak itt is, ott is a Kárpát-medencében, de még azon kívül is. Megszállottságuk – ne féljünk kimondani: nemzetmentő, gyönyörű eszelőségük – már igen komoly eredményeket mondhat magáénak. Nem lehetünk eléggé hálásak nekik, eléggé tisztelni előttük megrendülten és nagy örömmel. Margittai nem feledkezik meg róluk: az is figyelmeztetése közé tartozik, ahogyan a legkülönbélebb helyszíneken jóformán élénk tolja, a szemünk elé taszigálja ezeket a kiváló embereket, a hajthatatlan torockói polgároktól a Teleki László Alapítványig, a dél-erdélyi Gudor Botondtól a szarajevói Muratovics Irmáig.

Nagyon-nagyon fontos könyv Margittaié. A legfontosabbak egyike, amely a nemzetpolitikai szempontból is alighanem rendkívüli jelentőségű 2010-es év folyamán a vajúdas kínjai között győtrődő magyar világban megjelent.

DOMONKOS LÁSZLÓ

DOMONKOS LÁSZLÓ (1951) Budapesten élő író, közíró, esszéista. Korábban a Duna Televízió szerkesztőjeként dolgozott. Legutóbbi kötetei: *Az elfelejtett parancsnok – Kratochvíl Károly élete* (2010), *A kicserélt város – Fiume: volt és van* (2010).